

UDK 903 (497.5 Sarvaš)

MR. JASNA ŠIMIĆ

RANOBRONČANODOBNO NASELJE
NA LOKALITETU "GRADAC" U SARVAŠU,
S NAROČITIM OBZIROM NA ANALIZU
KERAMIČKOG MATERIJALA

GRADAC U SARVAŠU —
ZNAČENJE, POLOŽAJ I POVIJEST ISTRAŽIVANJA

Prapovijesno nalazište Gradac u Sarvašu, nedaleko Osijeka, svojim obiljem i raznovrsnošću nalaza većine prapovijesnih kultura sjeveroistočne Hrvatske, bez sumnje ubrajamo među najznačajnije naše prapovijesne lokalitete.

Mjesto Sarvaš smješteno je na obali mrtvog rukavca Drave, desetak kilometara istočno od Osijeka, na blago valovitom zemljištu kakvo se nastavlja i dalje ka istoku, sve do Daljske planine. Ka zapadu se lagano zatalasana ravnica smiruje nadomak Osijeku, dok je na jugu otvorena nizina.

Lokalitet Gradac nalazi se na sjeverozapadnom kraju sela. To je prostrani tel, nepravilnog bubrežastog oblika, čija se najviša točka nad okolnim područjem uzdiže oko devet metara. Sjeverna strana Graca gotovo se okomito ruši u 15 metara niži riječni rukavac, a istočni dio odsječen je usjekom za cestu. Zapadni obronak također ne završava prirodno, već je učinjen strmim, najvjerojatnije već u prapovijesnom vremenu, možda u latenu. Na jugoistočnoj je padini, po svemu sudeći također u latenu, umjetnom stubom visine oko četiri metra izdvojen gornji najviši plato Graca, na kome se prostiralo latensko naselje. Najpogodniji je prilaz s juga, gdje je i u prapovijesno vrijeme vjerojatno bio pristup.

Za bogato arheološko nalazište na Vlastelinskom brijegu u Sarvašu (današnji Gradac) saznalo se krajem prošloga stoljeća kada su se pri obnavljanju vinograda 1890. - 1895.

---

mr. Jasna Šimić, prof.-kustosica
voditeljica Arheološkog odjela, Muzej Slavonije, Osijek

godine pojavili raznovrsni prapovijesni predmeti. Primjerci vučedolske keramike dospjeli su tada čak u Beč i Berlin, a ponešto je poslano i u Zagreb, iako je u to vrijeme i u Osijeku postojao Muzej. Ubrzo potom ovaj važni lokalitet ušao je u stručnu literaturu.

Prvu znanstvenu obradu materijala dao je M. Hoernes,¹ a o njemu su pisali i M. Wosinsky, O. Menghin, G. Childe, C. Schuchardt, P. Reinecke, V. Hoffiller i drugi.²

Nedugo nakon otkrića nalazišta, već potkraj 19. stoljeća, na Vlastelinskom brijegu iskopavao je osječki trgovac i ljubitelj starina, jedan od utemeljitelja Muzeja u Osijeku, C. F. Nuber.³ Nalazi, uglavnom vučedolska keramika, spremljeni su u osječki Muzej. S tog iskopavanja ne postoji dokumentacija, a i materijal je bez podataka pa ga nije moguće niti identificirati.

Tijekom narednih desetljeća na Gracu su i nadalje pronalazeni raznovrsni predmeti: keramika, koštane i kamene alatke, te keltski i rimski novci. Ponešto je od toga dospijevalo i u osječki Muzej.⁴

Prvo pravo arheološko iskopavanje na Gracu u Sarvašu poduzeo je, od 1942. do 1943. godine njemački arheolog R.R. Schmidt, o čemu je objavio samo kraći izvještaj.⁵ Na kraju II. svjetskog rata, 1945. godine, materijal s iskopavanja našao se u vlaku, na putu za Njemačku. Pošiljka je zaustavljena u Češkoj i vraćena u Beograd, odakle je u 18 sanduka otpremljena u Arheološki muzej u Zagrebu.⁶ Tamo je materijal podijeljen na muzeje u Osijeku i Zagrebu.⁷

Rukopis završene publikacije o Sarvašu i cjelokupna dokumentacija, osim bloka sa stratigrafskim skicama iz 1942. godine i ilustrativnog materijala, izgorjeli su pri bombardiranju na završetku II. svjetskog rata. Sačuvana dokumentacija nalazila se kod V. Miložića u Heidelbergu, do njegove smrti. Na toj osnovi Miložić je dao vrlo dobar pregled iskopavanja u Sarvašu, pri čemu je spomenuo i ostatke kuća jedne do tada nepoznate brončanodobne kulture, te kasnobrončanodobne i halštatske grobove.⁸ Objavljeno je malo nalaza s ovog iskopavanja, uglavnom starčevačkog i vučedolskog, a osim S. Dimitrijevića, koji se služio i preostalom dokumentacijom⁹ sarvaškim materijalom koristili su se i drugi autori, npr. M. Garašanin¹⁰ i N. Tasić.¹¹ Na temelju dokumentacije Dimitrijević je zaključio da je stratigrafija

1. M. HOERNES. Funde verschiedener Alterstufen aus dem westlichen Syrmien.— MPK I, 5, Wien, 1901., 276, Fig. 24-46.
2. M. WOSINSKY. Die inkrustierte Keramik der Stein- und Bronzezeit.— Berlin, 1904., 43.; M. HOERNES; O. MENGHIN. Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa.— Wien, 1925., 340, 764.; G. CHILDE. The Danube in Prehistory, Oxford, 1929., 210; C. SCHUCHARDT. Alteuropa, zweite Auflage.— Berlin-Leipzig, 1926., 153; P. REINECKE. MAG 27, Wien, 1897.; V. HOFFILLER. Corpus vasorum antiquorum Yougoslavie, Fasc. 2, Beograd, 1936.
3. J. BÖSENDORFER. Osijek i okolica u predhistorijskim eonima.— OZ, 1942., 1, 17
4. J. BRUNŠMID. VHAD, n. s. XII, Zagreb, 1921., 266; CF. NUBER. Übersicht der numismatischen und archelogischen Sammlungen, Osijek 1900.
5. R. R. SCHMIDT. Die Burg Vučedol.— Zagreb, 1945., 127-131, Textbild 74, 74A, 184-185
6. V. HOFFILLER. Ilustrirani vjesnik, Zagreb; 1948., 170 (27. 11.), 6-7
7. Zapisnik o primopredaji, iz 1947. u Arheološkom muzeju u Zagrebu.
8. V. MILOŽIĆ. Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südeuropas.— Berlin, 1949, 79 i dalje.
9. S. DIMITRIJEVIĆ. Prilog daljem upoznavanju vučedolske kulture.— OA 1, Zagreb, 1956., 11, sl. 44-47; IBID. Sopotskolendelska kultura, MA 1, Zagreb 1968, 26, 27.; IBID. Zu einigen Fragen des Spätneolithikums und Frühneolithikums in Nordjugoslawien, Actes 1, Beograd 1971, 141-162.
10. M. GARAŠANIN. Hronologija vinčanske grupe.— Ljubljana, 1951., 79-80
11. N. TASIĆ. Badenski i vučedolski kompleks u Jugoslaviji.— Dissertationes 4, Beograd, Novi Sad, 1967, 54-55, 58, 60-61

Sarvaša na kopanoj površini gotovo neupotrebljiva. U blokovima 13, 14, 15, 18, 19, 20 i 23, te 24, 25 (od kojih je sačuvana dokumentacija), došlo je do ulegnuća velikih dimenzija; tako je npr. na dubini od 2 metra širina ulegnuća 12 metara! Dno ulegnuća nalazi se na dubini od 6,30 metara. Bočne strane iskopa ostale su netaknute, što znači dio blokova 15, 20 i 25 na jugoistočnoj i blokovi 13, 18 i 23 na sjeverozapadnoj strani. Na osnovi nalaza i dokumentacije, Dimitrijević je utvrdio slijedeću stratigrafiju Graca u Sarvašu:¹²

1.		starčevačka kultura
2.	- 5,50	sopotska kultura (1A i 1B)
3.	5,50 - 4,00	badenska kultura, starije razdoblje
4.	4,00 - 3,20 (30)	kostolačka kultura
5.	3,20 - 2,60	vučedolska kultura, starije razdoblje
6.	2,60 - 2,00	vučedolska kultura, mlađe razdoblje
7.	2,00 - 1,00	brončanodobni horizonti, uključujući rano brončano doba i vatinske nalaze
8.	1,00 - 0,00	halštatski (daljski), latenski, rimski i slavenski horizonti

U desetljećima koja su slijedila nakon II. svjetskog rata, na Gracu su prikupljeni brojni površinski nalazi. Opaženo je da ti nalazi na pojedinim mjestima lokaliteta imaju različit karakter, što znači da unutar nalazišta moramo računati i s izraženom horizontalnom stratigrafijom. Tako, na primjer, latensku keramiku nalazimo samo na površini tzv. gornjeg platoa, najvišeg dijela Graca, dok su na jugozapadnom obronku, na primjer, na površini vučedolski nalazi.

Gradac je u međuvremenu isparceliran, pretvoren u vikend-područje i podijeljen na više vlasnika, koji tamo gaje razne vrtno kulture, sade voćke i vinovu lozu. Sve to uveliko otežava istraživanje.¹³

Tek 1985. godine Muzej Slavonije u Osijeku poduzeo je prvo manje istraživanje ovog lokaliteta.¹⁴ Dvjesto sondama od po 5x5 m, otvorena je površina od 50 m². Sonde su po-

12. S. DIMITRIJEVIĆ. Sopotsko-lendelska kultura.— MA 1, Zagreb, 1968., 27.

13. Rješenjem o registraciji Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, od 5. 12. 1972. godine, Gradac u Sarvašu zaštićen je kao prapovijesni, antički i srednjovjekovni arheološki lokalitet i spomenik A kategorije.

14. J. ŠIMIĆ. Pokusno istraživanje na lokalitetu Gradac u Sarvašu.— Obavijesti HAD-a, 1, Zagreb, 1986., 23

stavljene neposredno ispod južnog ruba platoa, odnosno, u podnožju umjetne stuba kojom je plato izdvojen od okolnog područja.

Prva sonda (1) bila je nešto južnije, u oranici, na već gotovo ravnom zemljištu. Do dubine od 3,20 m, kada se kopanje moralo prekinuti, bila je ispunjena rahlom, tamnosmeđom zemljom, s vrlo usitnjenim ulomcima keramike, životinjskih kostiju i građevnog materijala. Keramika je pripadala različitim prapovijesnim razdobljima i kulturama, rimskom vremenu, pa čak i sadašnjem, a bila je izmiješana na svim dubinama.

Ova sonda dokazuje pretpostavku o postojanju rova koji je štitio Gradac na južnoj, lako pristupačnoj strani. Rov je u novije vrijeme zatrpan da bi se dobila što veća obradiva površina. Kada je načinjen, teško je sa sigurnošću reći, no u vrijeme latena su na lokalitetu obavljani opsežni fortifikacijski zahvati, pa je možda tada iskopan i obrambeni rov.

Sonda 2 bila je malo sjevernije, na samom podnožju platoa. Dala je sopotski i vučedolski materijal, te nalaze ranog i kasnog brončanog doba. Nalazi su se miješali, pa nažalost nije bilo moguće jasno izdvojiti niti jedan kulturni horizont. Ipak, može se reći, da je bio zastupljen neolitik sa sopotskom kulturom, eneolitik s vučedolskom, rano brončano doba s vinkovačkom i kasno brončano doba s belegiškom kulturom.

RANO BRONČANO DOBA — VINKOVAČKA KULTURA

Vinkovačku kulturu izdvojio je S. Dimitrijević 1966. godine, na temelju materijala s probnog iskopavanja na lokalitetu Trznica u Vinkovcima, izvedenog 1962. godine. Izdvojio je nalaze prema horizontima i oblikovao fizionomiju materijalne kulture pojedinih faza razvoja (stupnjevi A, B1 i B2).¹⁵ Osim Dimitrijevića, vinkovačkom se kulturom bavio naročito i N. Tasić.¹⁶

Iako ovu kulturu još ne poznajemo potpuno, ipak, zahvaljujući ponajviše radu spomenute dvojice istraživača, znamo dovoljno da bismo iznijeli neke opće podatke.

Vinkovačka kultura najranija je brončanodobna pojava u slavonsko-srijemskom prostoru. Raširena je u južnoj Panoniji, u Srijemu i Slavoniji, približno od ušća Save u Dunav, pa do sjeverozapadne Hrvatske. Zapadnu granicu čini crta od Bjelovara do Križevaca, s nalazištem Drljanovac. Na sjeveru vinkovačka kultura se dodirivala sa srodnom kulturom Somogyvár u južnoj Mađarskoj, a na jugu je prelazila Savu i širila se u bosanskoj Posavini. Na istoku se doticala grupe Belotić-Bela Crkva, s kojom se podudara u dijelu keramičkog inventara. Vremenski obuhvaća vrijeme Br A1 i dijela Br A2.

Proces nastanka vinkovačke kulture jednak je formiranju sličnih grupa ranoga brončanog doba panonskog bazena, kao što su Somogyvár, Nagyrév ili Ljubljana, utoliko što sve za

15. S. DIMITRIJEVIĆ. Rezultati arheološkog iskopavanja na području Vinkovačkog muzeja od 1957-1965. godine.— Vinkovci, 1966, 60-68

16. N. TASIĆ. Die Vinkovci-Gruppe — eine neue Kultur der Frühbronzezeit in Syrmien und Slawonien.— Al 9, Beograd, 1968., 19-20. — IBID. Jugoslavensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita.— Novi Sad; Beograd, 1983., 45 - 50. ;IBID. Die Vinkovci-Kultur; Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans.— Beograd, 1984., 15-28

podlogu imaju kasne grupe vučedolskog kompleksa: Zók, Máko, Ig II. Donju vremensku granicu označava kraj vučedolske kulture u Slavoniji i Srijemu, a gornju, pojava vatinskih elemenata na ovom području.

U Slavoniji su najznačajniji lokaliteti: Vinkovci, Vučedol, Sarvaš, Ilok. Jedini nagovještaj ranog brončanog doba u Baranji za sada, jedna je posuda u obliku boce iz Batine, no ona bi isto tako mogla pripadati i kulturi Somogyvár, budući da su ovakve posude jedan od zajedničkih oblika u objema kulturama.

Uopće, radi srodnosti i sličnosti materijala, u literaturi se često sreće naziv kultura Somogyvár-Vinkovci, naročito kod mađarskih arheologa (I. Escedy, R. Kalics-Schreiber, G. Bánda i drugi), ili pak, Vinkovci-Somogyvár, kod nas.

Dimitrijević, koji se među našim stručnjacima najviše bavio problematikom vinkovačke kulture, uspoređujući nalaze sa zaštitnog iskopavanja u Vinkovcima (nekadašnja Tržnica/Hotel, 1977-78.- godine), koje je dovelo do novih saznanja o porijeklu i kronologiji vinkovačke kulture, s rezultatima iskopavanja I. Escedya na lokalitetu Szava u mađarskoj Baranji (1975-1976. godine),¹⁷ došao je do zaključka, da se ove dvije kulturne pojave ne mogu izjednačiti.¹⁸

Unatoč neospornim sličnostima u oblicima i načinu ukrašavanja keramike, postoje i znatne razlike, naročito kod oblika vrčeva s ručkom i zdjela, a pogotovo kod ukrašavanja. Vrčevi i zdjele s ručkom u kulturi Somogyvár većinom su kanelirani ili žlijebljeni, dok su vinkovačke zdjele često u gornjem dijelu glačane, u donjem barbotinizirane, rjeđe ukrašene urezima, a terine ponekad nose ubodeni ukras.

Oba kulturna izraza imaju svoje posebnosti, a zajedno tvore kulturnu cjelinu u širem smislu, tj. na razini kulturnog kompleksa. Njemu, prema Dimitrijeviću, treba pribrojati i Belotić-Bela Crkva grupu u zapadnoj Srbiji i dijelovima istočne Bosne. Za razliku od M. Garašanina, koji je ovu grupu izdvojio i smatra je samostalnom u okviru podunavsko-balkanskog kompleksa ranog brončanog doba, u koji ubraja još niz kulturnih grupa, kao npr. Glina III. - Schneckenberg u Rumunjskoj, Nagyrév i Periamos (Moriška) u Potisju, Armenochori u grčkoj Pelargoniji, Somogyvár u Transdanubiji, vinkovačku u južnoj Panoniji itd.,¹⁹ Dimitrijević je drži jednim regionalnim zapadnosrpskim tipom vinkovačke kulture - Belotić tipom.

N. Tasić, pak, vrlo okvirno izdvaja tri regionalne pojave: kulturu Somogyvár na sjeveru, vinkovačku u središnjem prostoru i na jugu, jednu neimenovanu balkansku varijantu, kojoj pripadaju nalazi tipa Priboj, Negrišori, Belotić, Ostrikovac, pa možda i oni iz Odmuta u Crnoj Gori. Nastanak ove južne grupe objašnjava kretanjem vinkovačke kulture ka jugu, utjecajima od Posavine prema središnjem Balkanu i dalje prema Crnoj Gori.²⁰

Postanak vinkovačke i kulture Somogyvár, Dimitrijević ponovo razmatra nakon spomenutih iskopavanja u Vinkovcima i Szavi. Prema njegovu mišljenju, vinkovačka kultu-

17. I.ECSEDY. Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien.— AJMPE 23, Pécs, 1979., 97-119, Taf. 1-17

18. S. DIMITRIJEVIĆ. Zu einigen chronologischen Fragen des pannonischen Äneolithikums.— Germania 60/2, RGK, Frankfurt, 1982., 447-458

19. M. GARAŠANIN. Vinkovačka grupa.— PJZ 4, Sarajevo, 1983., 463-470

20. N. TASIĆ. Jugoslovensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita.— Novi Sad; Beograd, 1983., 46-48

ra je nastala neposredno na kasnoklasičnom vučedolskom supstratu (Vučedol B2) i to u matičnom području ranoklasične vučedolske kulture, tj. u Slavoniji i Srijemu. Krajem stupnja B2 započela je vučedolska ekspanzija i početkom stupnja C dosegla svoj vrhunac, što je prouzročilo dalekosežne posljedice u Karpatskoj kotlini i sjeverozapadnom Balkanu i dovelo do stvaranja niza regionalnih tipova vučedolske kulture, nastalih na različitim lokalnim podlogama.

Ishodišno vučedolsko područje - Srijem i istočna Slavonija - ostalo je podosta nenaseљeno, pa je tako stvoren prostor kulturnom i etničkom pritjecanju, najvjerojatnije s juga (skeletni ukopi pod humcima, neki oblici zdjela). Krajem svoga stupnja A vinkovačka kultura započinje osvajati srednje i zapadno slavonsko područje i dijelove sjeverozapadne Hrvatske, gdje je do tada živjela kasna vučedolska kultura, odnosno stupanj C - tj. slavonski tip, i odakle, najvjerojatnije potječu komadi kasnovučedolske keramike u ranovinkovačkom horizontu u Vinkovcima.

Početak kulture Somogyvár pokazuje određeno zakašnjenje u odnosu na vinkovačku kulturu. Prisutnost kasnovučedolskih nalaza (C stupnja) u dvjema jamama u Szavi, ukazuje na to da je kasnoklasična kultura u Baranji, doduše, bila neprekinuta, ali ne i na područjima izvan nje. Najstariji period Somogyvár kulture bio je istovremen s mlađim dijelom stupnja Vučedol C, a to odgovara prvoj fazi razvoja kulture Somogyvár, prema I. Escedy. Izgleda da je u Baranji između stupnja Vučedol B2 i rane kulture Somogyvár, kratko vrijeme postojalo i Vučedol C stupanj, koji je, međutim, potisnut prije svoga završetka.

Nalazišta vinkovačke kulture najbrojnija su na bivšem vučedolskom području, što znači u Slavoniji i Srijemu. Istraživano naselje na Tržnici u Vinkovcima bilo je tel tipa, a nađeni su ostaci ljepa i podnice iz faza A i B1. Na temelju nalaza s drugih lokaliteta (bosutska Gradiņa, Pećine kod Vrdnika, te s područja kulture Somogyvár: Szava, Nagypád), izgleda da se u ovoj kulturi podižu privremeni objekti, a naselja ne pokazuju dugotrajan život.

Što se tiče oblika materijalne kulture, prvenstveno keramike, može se reći, da su u kategoriji fine keramike najzastupljenije zdjele različitih oblika koje se ponešto razlikuju u pojedinim stupnjevima vinkovačke kulture i na pojedinim lokalitetima. Često se javljaju i vrčevi s jednom ručkom koja počinje nešto ispod oboda i završava na trbuhu, te posude u obliku boce, cilindrične, s malim, gotovo tunelastim ručkama pri obodu. Tu su, zatim, i trbušaste amfore sa cilindričnim vratom, tzv. "pseudovrčići" - lončići s ručkom, lonci s niskim cilindričnim vratom i ovalnim trbuhom, lonci s barbotinom.

Gruba keramika se uglavnom svodi na trbušast lonac, različitih veličina, iako se i oblici fine keramike nerijetko mogu naći izvedeni u gruboj tehnici. Općenito, veća je raznolikost keramičkih oblika u ranijem stupnju (A), nego u kasnijima.

ISTRAŽIVANJA 1942.-1943., 1985. I 1986. GODINE

Vinkovački horizont Sarvaša, barem na do sada istraživanim mjestima, nije naročito obilan. Sa SCHMIDTOVOG ISKOPAVANJA potječu svega 34 primjerka vinkovačke keramike²¹ Statistička obrada ovih nalaza dala je slijedeću sliku:

---

21. Nalaze se u Arheološkom odjelu Muzeja Slavonije u Osijeku

FINA: 18	52,94%	UKUPNO: 34	GRUBA: 16	47,06%
zdjele: 13	72,22%	47,06%	zdjele: 2	12,50%
vrčevi: 3	16,70%	8,82%		
amfore: 2	11,08%	2,95%		
	41,17%		lonci: 14	87,50%

Grubu keramiku u najvećoj mjeri čine lonci, mahom sive boje, trbušasti, s niskim, manje ili više ljevkastim vratom i različitim inačicama reljefnog ukrasa; od običnog barbotina, preko urezivanja, do svojevrsnih žljebova načinjenih prevlačenjem nekog predmeta mekanom površinom posude, prije sušenja. Pojedini primjerci su zaista izuzetno grube i površne izrade, od slabo pročišćene gline s dodatkom sitnih kamenčića.

Gruboj keramici pribrojene su i dvije zdjele, koje se inače ubrajaju među finu keramiku. Jedna je kalotasta, s niskim vratom izvijenim na van, ali joj gornji dio nije uglačan, kako je uobičajeno kod ovako ukrašenih zdjela, već je grube fakture (tip 1). Druga zdjela je konična, odmah ispod vrata ukrašena horizontalno kaneliranim barbotinom (tip 2).

Glavna keramička vrsta u kategoriji finog posuđa su zdjele, koje brojem daleko premašuju ostale oblike; vrčeve i amfore. Moguće ih je svrstati u tri osnovna tipa:

1. duboke zdjele s profiliranim obodom,
2. duboke zdjele S-profilacije, među kojima pojedini ulomci imaju ručku koja vezuje obod i rame,
3. duboke konične zdjele, s neznatno profiliranim obodom i plastičnim ukrasom.

Statistički iskazan, njihov međuodnos je sljedeći:

FINE:	13	%	od ukupnog broja
tip 1:	3	23,07	20,00
tip 2:	7	63,86	46,66
tip 3:	3	23,07	20,00
GRUBE:	2		13,34
UKUPNO:	15		

Naravno, ovo je samo najopćenitija podjela, a unutar svakoga tipa mogu se izdvojiti i podtipovi, praktički je svaka zdjela posebni podtip.

Zdjele tipa 2, dakle one S-profilacije, kakvih je i najviše, a čiji pojedini primjerci imaju ručku, možda pripadaju i dvama tipovima, od kojih bi jedan bio s ručkom, a drugi bez nje. No, kako sve imaju vrlo sličnu profilaciju, nemoguće je kod ulomaka na kojima nema ručke zaključiti je li čitava zdjela imala ručke ili ne. Zato su svi ulomci s S-profilacijom svrstani u jedan isti tip.

Zanimljivo je, da osim dviju zdjela uvrštenih u grubu keramiku, niti jedna druga nije ukrašena na način uobičajen u vinkovačkoj kulturi, naime, urezivanjem, ili pak barbotinizira-

njem donjeg dijela trbuha. Tri zdjele imaju plastični ukras u obliku više ili manje istaknute grbice; jednoj se nalazi na trbuhu, a dvjema odmah ispod oboda.

Vrlo je teško dati bilo kakvu kronološku interpretaciju, u prvom redu radi već spomenute poremećenosti slojeva u Sarvašu, što isključuje stratigrafske pokazatelje. Jedino što se može reći, uvažavajući Dimitrijevićevu periodizaciju vinkovačke kulture, jest to da su zdjele s profiliranim obodom, dakle tip 1, mlađe, pa bi shodno tome pripadale stupnju B.

Zdjele s ručkama javljaju se i u starijem i u mlađem vinkovačkom horizontu, a vrlo su česte u Somogyvár kulturi, ukrašene i neukrašene. Dolaze također i u kulturi Nagyrév, slične vinkovačkima naročito u njezinoj starijoj fazi, a vidjet ćemo poslije da u vinkovačkom materijalu iz Sarvaša očito postoji nadrevski utjecaj, kao i utjecaj kulture Somogyvár.

Pri ISKOPAVANJU 1985. GODINE, vinkovačku keramiku sadržavala je samo druga sonda i to već od prvog otkopnog sloja, pa sve do dubine od 1,35 m. Nalaza je bilo malo, svega 11 primjeraka.

Statistički predočeno, to izgleda ovako:

FINA: 7	64,64%	UKUPNO: 11	GRUBA: 4	35,36%
zdjele: 5	71,42%	45,45%		
amfore: 2	28,58%	18,18%		
		35,36%	lonci: 4	

Gruba keramika su lonci uobičajenih oblika i različitih veličina. Tri primjerka nose metličasti ukras, a jedan je barbotiniziran.

Što se tiče zdjela, dvije pripadaju tipu 2, dok su tri kalotaste, s lagano barbotiniziranom površinom. Jedna od njih ima izražen obod, lagano izvijen prema van, a druge dvije nemaju. Ove tri zdjele mogle bi pripadati tipovima 4a i 4b. Naravno, niti u ovom slučaju ne možemo koristiti stratigrafiju, iz već navedenih razloga, no s obzirom na oblike zdjela možemo možda ipak reći, da pripadaju nešto starijem horizontu vinkovačke kulture.

Za istraživanja 1985. godine, u sondi 2 otkopani su i ostaci jednog objekta, odnosno dijelovi podnice mjestimice dobro sačuvane, s dvjema fazama obnavljanja. Nalazili su se na dubini od 1,35 m. Vučedolski se horizont na gornjem platou nalazi između dva i tri metra dubine. Kako plato za nešto više od dva metra nadvisuje mjesto na kojem je bila sonda 2, proizlazi da je ovaj objekt upravo u visini vučedolskog sloja na platou, pa bi, prema tome, pripadao vučedolskom naselju. Plato se prvobitno vjerojatno blago spuštao ka jugu, bez naglih razlika, pa se prema tome, vučedolsko naselje, a možda i ranija i kasnija naselja, prostiralo i južno od današnjeg, umjetno načinjenog platoa.

ISKOPAVANJE 1986. GODINE obuhvatilo je površinu od 24 m², na istočnoj padini jugozapadnog dijela brijega, a imalo je zaštitni karakter.²² Ovdje se pokazala potpuno drugačija situacija nego pri ranijim iskopavanjima, što je potvrdilo pretpostavku o horizon-

22. J. ŠIMIĆ. Zaštitno iskopavanje na Gracu u Sarvašu.— Obavijesti HAD-a br. 3, Zagreb, 1986., 37.; IBID. Sarvaš— Gradac, prapovijesno višeslojno nalazište.— AP 1986., Ljubljana, 198.7, 64, 65

talnoj stratigrafiji unutar lokaliteta, odnosno različitom prostiranju naselja u pojedinim razdobljima prapovijesti i pojedinim kulturama. Gornji sloj, do 0,60 m uništen je obradom zemlje, a već nakon njega, sve do 2,70 m dubine, uza zapadni profil i dijelom zalazeći u nj, mogla se pratiti latenska jama. Sadržavala je obilje keramike kasnolatenskih obilježja, životinjske kosti i karbonizirano drvo.

Horizont kasnog brončanog doba - belegiške kulture - sezao je na pojedinim mjestima iskopa do 2,70 m, što znači da mu je debljina iznosila oko dva metra. Dao je izuzetno puno nalaza. Vinkovački, odnosno horizont ranoga brončanog doba, započeo je na dubini od 1,90 m, ali se nije prostirao čitavom površinom iskopa, već samo njegovim sjevernim i sjeveroistočnim dijelom. Dopirao je također do 2,70 m dubine, kada se počeo miješati s eneolitičkim - kostolačkim materijalom. Naposljetku, do dna iskopa na dubini od 4 metra, nalazio se neolitički horizont, sa sopskim nalazima.

Ranobrončanodobni sloj dao je ukupno 116 primjeraka keramike, nekoliko kamenih alatki, dio koštane udice, dva bikonična utega i prilično puno ljuštura riječnih školjaka i puževa.

Slika keramičkih nalaza prema dubinama iskopa je slijedeća:

1,95 m	FINA KERAMIKA		GRUBA KERAMIKA
lonci:	9	5	4
zdjele:	8	5	3
amfore:	1	1	
ostalo:	1	1	
UKUPNO:	19	12	7

1,95 - 2,20 m	FINA KERAMIKA		GRUBA KERAMIKA
lonci:	12	1	11
zdjele:	10	8	2
amfore:	11	10	1
vrčevi:	1	1	
UKUPNO:	34	20	14

2,20 - 2,45 m	FINA KERAMIKA		GRUBA KERAMIKA
lonci:	18	2	16
zdjele:	8	8	
amfore:	20	20	
vrčevi:	1	1	
UKUPNO:	47	31	16

2,45 - 1,70 m	FINA KERAMIKA		GRUBA KERAMIKA	
lonci:	9	1	8	
zdjele	2	1	1	
amfore:	2	2		
vrčevi:	3	2	1	
UKUPNO:	16	6	10	

Vidljivo je da se s različitim dubinama mijenja ukupan broj, kao i odnos između pojedinih vrsta posuda. Svugdje, osim u najdonjem sloju, znatno prevladava fina keramika, što je slučaj na svim dosadašnjim istraživanjima u Sarvašu.

Nakon statističke obrade keramičkih nalaza s ovog iskopavanja, dobivena je slijedeća slika:

FINA: 69	59,45%	UKUPNO: 116		GRUBA: 47	40,55%
zdjele: 22	31,88%	28	24,13%	6	12,76%
amfore: 33	47,82%	34	29,31%	1	2,13%
vrčevi: 4	5,79%	5	4,31%	1	2,13%
lonci: 9	13,17%	48	41,38%	39	82,9%
ostalo 1	1,44%	1	0,86%		

U ukupnom zbroju, fina keramika također prevladava nad grubom.

U prvu kategoriju ubrojane su zdjele, amfore, tj. oveće posude s dvjema ručkama i najčešće barbotiniranim trbuhom, zatim lonci i lončići, odnosno posude oblika običnog lonca, različitih veličina i dobre fakture, te vrčevi. Zanimljivo je, da do sada u Sarvašu nije ustanovljena prisutnost posude oblika boce, inače vrlo karakteristične na vinkovačkim lokalitetima.

Grubu keramiku, kako je uobičajeno, u najvećoj mjeri čine obični lonci, često s metličastim ukrasom ili barbotinom, ponekad i s prstenicom, ali isto tako i grubi primjerci ostalih vrsta posuda: zdjela, amfora i vrčeva. Gruba keramika je sive ili sivosmeđe boje, načinjena od slabo pročišćene gline. Često s dodatkom sitnog šljunka.

Odnos zastupljenosti fine i grube keramike kod pojedinih vrsta posuda je slijedeći:

zdjele:

amfore:

vrčevi:

lonci:

ostalo:

□ fina keramika
■ gruba keramika

Odnos je takav kakav je i za očekivati. U kategoriji grube keramike daleko prevladavaju lonci, sa samo 20% primjeraka fine fature. Od pet zdjela ubrojanih među grubu keramiku, tri su u gornjem sloju vinkovačkog horizonta. Sivosmeđe su i smeđe boje, debelih stijenki. Dvije su konične, s lagano začebljanim obodom, a treća, čini se, ima izdvojen vrat od trbuha, dok joj je obod izvana profiliran. Četvrta gruba zdjela je tamnosive boje i trbušasta, s obodom izvijenim prema van. Od posljednje zdjele s grubom fakturom preostao je samo ulomak zaobljenog trbuha, što je nedostavno za točnu rekonstrukciju oblika, iako možemo pretpostaviti da je bila duboka, s prema van izvijenim obodom. Ova zdjela je smeđe boje i ukrašena nemarno izvedenim urezanim motivom šrafiranog trokuta. Potječe iz najdonjeg sloja s nalazima ranog brončanog doba.

Jedini vrč svrstan među grubu keramiku, potječe također iz najdonjeg sloja, no s njegove granice s prethodnim slojem (s dubine od 2,45 m). Vrč je visok 11 cm i sive je boje.²³ Pronađen je čitav. U ovu kategoriju keramike uvršten je više radi svoga robusnog izgleda i masivnosti, nego radi zaista grube fature. Faktura mu nije gruba, štoviše, dosta je dobra, tako da bi, u stvari, više pripadao jednoj prijelaznoj kategoriji.

Najzanimljiviji je njegov oblik. Kako je pronađen čitav, nije bilo dvojbe što se tiče oblika, koji znatno odudara od uobičajenih oblika vrčeva vinkovačke kulture. Tipičan vinkovački vrč ima širok, više ili manje ljevkast vrat, na kojemu je trakasta ručka, koja ponekad izlazi iz samog oboda i zaobljen, ponekad gotovo okrugao trbuh. Naš vrčić također ima visok vrat,

23. J. ŠIMIĆ. Sarvaš — Gradac, Prapovijesno višeslojno nalazište.— AP 1986, Ljubljana, 1987., 64, sl. 1.

na kojemu je mala ručka, gotovo polukružnoga presjeka. Za razliku od karakterističnog zao-bljenog trbuha, ovaj iz Sarvaša ima bikoničan i vrlo nizak trbuh.

Ovakav oblik vrlo je sličan nagyverskim vrčićima, npr. onima iz Szigetszentmiklósa ili Nagykörsösa, odnosno, najstarijem tipu ovakvih vrčića u okviru kulture Nagyrév, prema I. Bóni, kakve on uvrštava u svoju Ökörhalom grupu rane Nagyrév kulture.²⁴

O amforama uvrštenima u kategoriju grube keramike može se reći samo to, da su oblika uobičajenog za ovu vrstu posude, samo su grube izrade.

Amfore su najbrojnije među finom keramikom. Pronađeni su najviše ulomci vratova ili trbuha, najčešće s plitkim barbotinom, a samo je jedna bila dovoljno cjelovita za rekonstrukciju. Amfore su uglavnom smeđe boje, s jasno izdvojenim, relativno visokim, pomalo ljevkastim vratom. Rame i trbuh su zaobljeni, tako da čitava posuda djeluje trbušasto. Dvije male ručkice nalaze se na trbuhu ili ramenu. Donji dio posude često je ukrašen plitkim barbotinom.

Ovakav tip posude sreće se na području vinkovačke kulture i na drugim lokalitetima, npr. u Iloku, Gradini na Bosutu ili Pečinama kod Vrdnika, ali je svojstven i nizu ranobrončanodobnih kultura panonskog područja, koje ga variraju u skladu sa svojim keramografskim izrazom.

Zdjele su naravno, najbogatije raznovrsnim oblicima, od kojih su poneki, mogli bismo reći, Somogyvárskog tipa a nisu tipični na nalazištima vinkovačke kulture u njezinu užem području.

Od 22 primjerka, u naš tip 1 (duboke, s profiliranim obodom) možemo uvrstiti samo jedan primjerak. Tip 2 (sa S-profilacijom) zastupljen je s četiri primjerka. Tip 3 također čini samo jedan primjerak. Ostale zdjele s ovoga iskopavanja možemo svrstati u još nekoliko tipova, od kojih su najbrojnije konične zdjele, s iznutra malo zadebljanim obodom, koje broje osam primjeraka.

Ovakve zdjele susreću se na nalazištima kulture Somogyvár, npr. u Lánycsók-Egettmalom ili Szava.²⁵ U inačicu ovoga tipa, ili možda čak poseban tip, spadala bi konična zdjela sa zadebljanim, ali odozgo potpuno zaravnjenim obodom. Na Somogyvárskim lokalitetima prilično su česte konične zdjele na nožici, koje mogu biti ukrašene, ali su nerijetko i bez ukrasa.²⁶ Obod im može biti zaravnjen kao na primjerku iz Sarvaša, a ponekad iznutra lagano profiliran. Nažalost, niti jedna od ovih zdjela iz Sarvaša nije dovoljno cjelovita, da bismo s većom sigurnošću mogli rekonstruirati njihov oblik. Ove zdjele čine tipove 5a i 5b.

U posebnu grupu, zatim, spadaju bikonične zdjele s visokim konusom (tip 6, 2 primjerka), potom bikonične zdjele s niskim konusom (tip 7, 2 primjerka).

Jedna bikonična zdjela razlikuje se svojom vrlo finom fakturom i ukrasom poput imitacije šomodvarskih kaneliranih zdjela (tip 8).

24. I. BÓNA The Cemeteries of the Naagyrév Culture, Alba Regia 2/3, Székesfehérvár 1963, 11-14, 20-21, Pl. 6, 8,15; 7, 4,9

25. I. ECSEDY. Bronzkori leletek Lánycsókról.— AJPME XXIV/1979., Pécs, 1980., Taf. VII, 4-6

26. I. ECSEDY. Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpannonien.— AJMPE XXIII/1978, Pécs, 1979., Taf. II, 12,13; TAF. VI,9; Taf. VIII,4; Taf. IX, 10

Naposljetku, dvije duboke, konične, lagano zaobljene zdjele, s malo zadebljanim obodom i plastičnim ukrasom u obliku trake s otiscima prsta, činile bi i posljednji tip (tip 9) rano-brončanodobnih zdjela iz Sarvaša.

Odnos pojedinih tipova zdjela s posljednjeg iskopavanja izgleda ovako:

tip 1	1	4,54%	tip 5b	1	4,54%
tip 2	4	18,18%	tip 6	2	9,09%
tip 3	1	4,54%	tip 7	2	9,09%
tip 5a	8	36,36%	tip 8	1	4,54%
			tip 9	2	9,09%

Iako je Dimitrijević načinio unutrašnju kronološku podjelu vinkovačke kulture, ipak bih se priklonila mišljenju prema kojemu to još uvijek nije moguće, pri sadašnjem nedovoljnom poznavanju ove kulture, u svim njezinim regionalnim izrazima.

Podjela je, naime, učinjena na jednom relativno malom uzorku sa samo jednog lokaliteta, tako da teško može biti relevantna na čitavom području vinkovačke kulture. Većina vinkovačkih nalaza sa slavonskog područja (a pobrojano je, za sada, trinaest lokaliteta) nije još objavljena, tako da se njima ne možemo koristiti.²⁷ O vojvodanskom materijalu pisao je uglavnom N. Tasić, a on ne prihvaća periodizaciju vinkovačke kulture na temelju njezina sadašnjeg poznavanja.

Što se tiče sarvaškog materijala, možemo reći da, općenito, ipak pripada jednom mlađem stupnju vinkovačke kulture, što potkrepljuje njegove očigledne veze sa kulturom Somogyvár i starijom Nagyrév kulturom.

Osim toga, uspoređujući pojedine oblike keramike, naročito zdjele, s analognim oblicima iz Vinkovaca (a periodizacija za konkretan lokalitet ne dovodi se u sumnju), opazit ćemo da je znatan broj oblika mlađeg vinkovačkog horizonta. To se naročito odnosi na zdjele s profiliranim obodom.

Kako je u Sarvašu zastupljen B2 stupanj vučedolske kulture, na čijim je osnovama izrasla vinkovačka, očekivali bismo postojanje i najranijeg vinkovačkog stupnja. No, kako naselja ove kulture pokazuju više horizontalnu nego vertikalnu stratigrafiju, nije isključen pronalazak naselja rane vinkovačke kulture na nekom drugom, do sada neistraženom mjestu ovog lokaliteta.

REKAPITULACIJA

Sa svih dosadašnjih iskopavanja na Gracu u Sarvašu potječe ukupno 161 komad rano-brončanodobne keramike.

27. S. DIMITRIJEVIĆ. Die frühe Vinkovci-kultur und ihre Beziehungen zum Vučedoler Substrat.— OA 7, Zagreb, 1982., T. 5, 1. Ovim lokalitetima pribrojani su još: Viškovci-Gradina (Z. MARKOVIĆ. Novi lokalitet vinkovačke kulture kod Đakova.— GSM 48/49, Vukovar, 1984., 4-7) Ilok-Tvrđava (M. BATOROVIĆ. Novi arheološki nalazi u Iloku.— GSM 42, Vukovar, 1981., 19-20) i Vučedol-Streimovo kukuružište (A. DURMAN. Novi elementi u stratigrafiji lokaliteta Vučedol.— GSM 46, Vukovar, 1982., 2-6

Brojčano iskazan, međusoban odnos pojedinih vrsta i oblika, daje slijedeću sliku:

FINA:	94	59,39%	UKUPNO: 161	GRUBA: 67	41,61%
zdjele:	40	42,56%	48 29,81%	8	11,95%
amfore:	37	39,36%	38 23,60%	1	1,49%
vrčevi:	7	7,44%	8 4,97%	1	1,49%
lonci:	9	9,58%	66 41,00%	57	85,07%
ostalo:	1	1,06%	1 0,62%		

Iz ove tablice i grafikona koji slijedi, vidljivo je da od ukupnog broja keramike ranog brončanog doba u Sarvašu, većinu čini fina keramika, u najvećem postotku zdjele, zatim amfore, pa vrčevi. Najmanji postotak grubih primjeraka imaju amfore, zatim vrčevi, pa tek onda zdjele. Naravno, najveći je postotak grubih primjeraka kod lonaca.

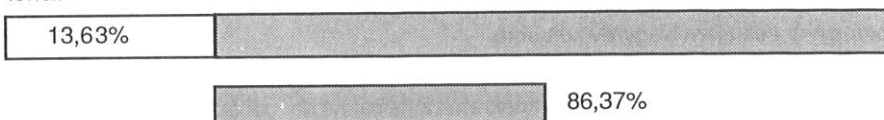
zdjele:

amfore:

lonci:

vrčevi:

□ fina keramika
 ■ gruba keramika

Među keramičkim vrstama u postotku su najzastupljenije zdjele koje se pojavljuju u obilju različitih oblika. Odnos između onih fine fature (40 primjeraka) i onih grubih (8 primjeraka) je 5:1 (83,33%:16,67%).

Koliko je bilo moguće, s obzirom na priličnu fragmentiranost, zdjele su razvrstane u nekoliko tipova:

- Tip 1 : duboke, s profiliranim obodom,
- Tip 2 : S-profilacije, pojedini ulomci imaju ručku koja vezuje obod i rame,
- Tip 3 : duboke, konične, s neznatno profiliranim obodom i plastičnim ukrasom,

- Tip 4a : kalotaste, lagano barbotinizirane,
- Tip 5a : konične, s malo zadebljanim uvučenim obodom,
- Tip 5b : konične, s malo zadebljanim, zaravnjenim obodom,
- Tip 6 : bikonične, s visokim konusom,
- Tip 7 : bikonične, s niskim konusom,
- Tip 8 : bikonične, s urezanim ukrasom,
- Tip 9 : duboke, lagano zaobljene, s malo zadebljanim obodom i plastičnim ukrasom,

Iz slijedeće tablice vidljiva je zastupljenost pojedinih tipova zdjela na trima dosadašnjim iskopavanjima u Sarvašu:

Tip:	1942.-1943.	1985.	1986.	ukupno:	%
1	3	-	1	4	10,00
2	7	2	4	13	32,50
3	3	-	1	4	10,00
4a	-	1	-	1	2,50
4b	-	2	-	2	5,00
5a	-	-	8	8	20,00
5b	-	-	1	1	2,25
6	-	-	2	2	5,00
7	-	-	2	2	5,00
8	-	-	1	1	2,25
9	-	-	2	2	5,00

Zanimljivo je, da se najveći broj različitih tipova pojavljuje baš na posljednjem iskopavanju.

Zdjele grube fature također su razvrstane u nekoliko tipova:

- Tip 1 : kalotasta, s niskim vratom izvijenim na van i barbotinom u donjem dijelu ,
- Tip 2 : konična, s horizontalno kaneliranim barbotinom,
- Tip 3a : konična, s lagano zaobljenim obodom,
- Tip 3b : konična, s niskim vratom i profiliranim obodom,
- Tip 4 : trbušasta, s obodom izvijenim na van (S-profila),
- Tip 5 : duboka, ukrašena urezima,
- Tip 6 : konična, s plastičnim ukrasom,

Tip:	1942.-1943.	1985.	1986.	ukupno	%
1	1	-	-	1	12,50
2	1	-	-	1	12,50
3a	-	-	2	2	25,00
3b	-	-	1	1	12,50
4	-	-	1	1	12,50
5	-	-	1	1	12,50
6	-	-	1	1	12,50

Mogli bismo na kraju zaključiti, da horizont ranoga brončanog doba u Sarvašu obuhvaća vinkovačka kultura, odnosno, da se uklapa u kulturni kompleks Vinkovci-Somogyvár, s time da se, sudeći prema pojedinim keramičkim oblicima, donekle približava svom sjevernom susjedu.

Naime, među materijalom iz Sarvaša nalazimo neke oblike posuda kakve se javljaju i u starijoj kulturi Nagyrév, npr., zdjele s uvučenim obodom, zdjele s ručkama koje vezuju obod i rame (oblik koji dolazi i u Nagyrév i u vinkovačkoj i kulturi Somogyvár, a također i u nekim drugim grupama ranog brončanog doba), zatim vrčiči s bikoničnim trbuhom i nisko postavljenom ručkom itd.

Slični oblici zdjela, amfora s barbotiniziranim trbuhom, lonaca s urezanim ili barbotin ukrasom na recipijentu, pojavljuju se u većini grupa i kultura južnopanonsko-podunavskog horizonta ranog brončanog doba.

Što se tiče unutrašnje kronologije života ove kulture u Sarvašu, ne može se, za sada, puno reći. Kako ne postoje izdvojeni vremenski horizonti, barem na do sada istraživanim mjestima, ne može se govoriti o nekim jasnim fazama vinkovačke kulture, odnosno, naseljavanja njezinih nositelja na ovom lokalitetu. Među materijalom se javljaju i stariji i mlađi oblici (prema periodizaciji Dimitrijevića), iako se može reći da ipak prevladavaju mlađi, dok oni stariji nisu signifikantni isključivo za stariji stupanj. Prema tome, na temelju dosadašnjih istraživanja u Sarvašu, možemo njegov vinkovački horizont smjestiti u mlađi stupanj ove kulture, također i zbog očigledne povezanosti sa Somogyvár i Nagyrév kulturama, koje su mlađe od najstarijeg vinkovačkog stupnja.

Kako lokalitet još nije potpuno istražen, nije isključeno otkrivanje i stratigrafski zanimljivog ranobrončanodobnog horizonta.

SREDNJE BRONČANO DOBA

Zanimljivo je da srednje brončano doba uopće nije zastupljeno na dosadašnjim istraživanjima u Sarvašu. Kako na gornjem platou pratimo gotovo kontinuirano nastanjanje od starijeg neolitika, kroz eneolitik i rano brončano doba, osim njegove najranije faze, očekivali bismo postojanje naselja neke kulture srednjega brončanog doba, najvjerojatnije daljsko-

bjelobrdske grupe južnopanonske inkrustirane keramike ili, pak, slavonsko-srijemske vatin-ske kulture. U blizini Sarvaša postoje velika naselja ovih grupa u Bijelom Brdu, Erdutu,²⁸ Aljmašu,²⁹ Dalju,³⁰ Osijeku,³¹ i Klisi.³² Neobično bi bilo da je jedan ovako značajan lokalitet, kao što je Gradac u Sarvašu, ostao nenastanjen tijekom srednjeg brončanog doba.

No, kako je već rečeno, Sarvaš posjeduje i horizontalnu stratigrafiju, što je razumljivo s obzirom na njegovu veliku površinu. Možda će neko buduće istraživanje pokazati da kontinuitet života na ovom lokalitetu ipak nije prekinut niti u vrijeme srednjeg brončanog doba.

Jedini nagovještaj eventualnog života nositelja kulture panonske inkrustirane keramike u Sarvašu tri su ulomka keramike, od kojih su dva površinski nalazi s jugozapadnog dijela lokaliteta, a treći potječe sa Schmidtovog iskopavanja, dakle s gornjeg platoa, ali bez oznake sektora i dubine.

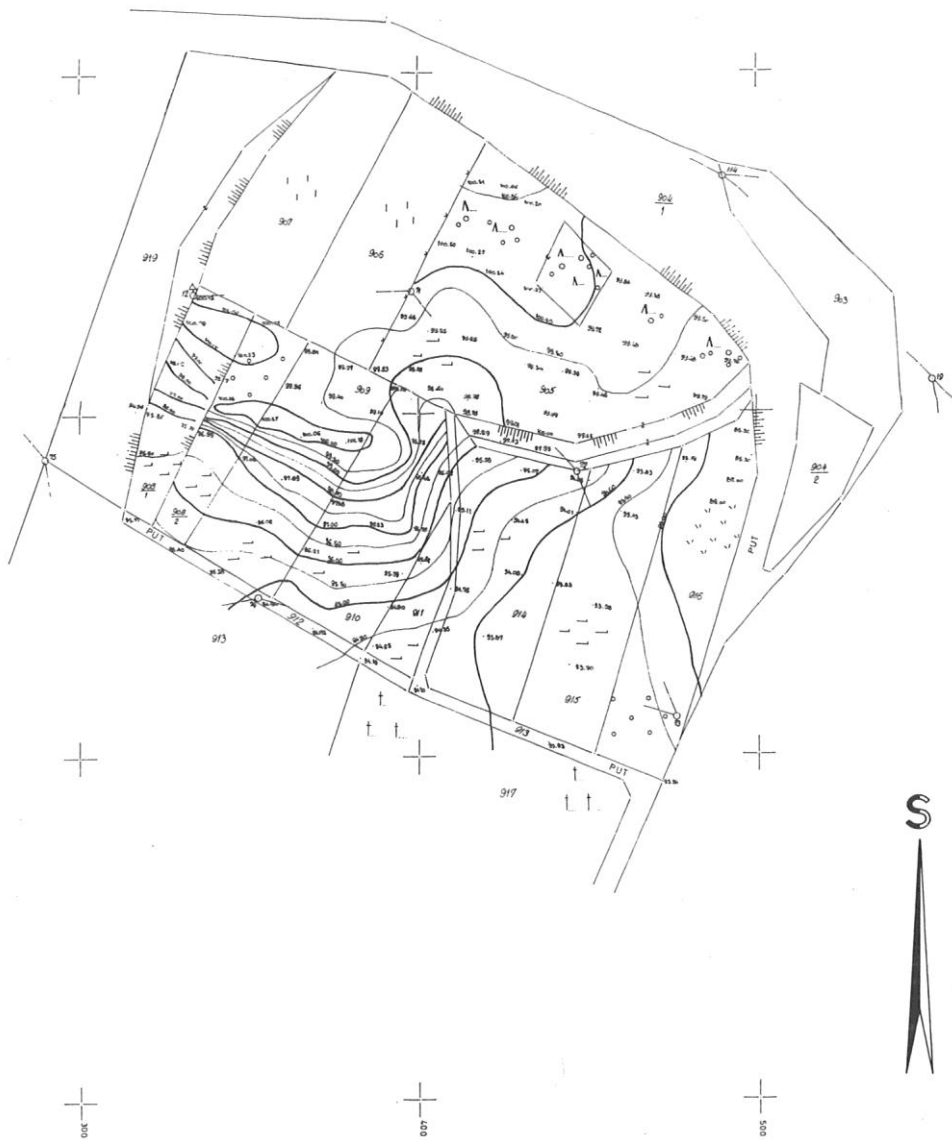
Rad je dio magistarske radnje, obranjene na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1990. godine. Predan je za tisak 1991. godine.

-
28. K. VINSKI-GASPARINI. Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj.— Zadar, 1973., 15-17, 29, 32 37, 45-46, 66-67, 72, 74, 77, 132, 179; IB Srednje brončano doba savsko-dravskog međurječja i bosanske Posavine.— PJJ 4, Sarajevo, 1983., 501,502.; IBID. Kultura polja sa žarama sa svojim grupama.— PJJ 4, Sarajevo, 1983., 604-607. ; K. MINICHREITER. Novootkriveno naselje i nekropola iz kasnog brončanog doba na lokalitetu "Žarkovac" u Erdutu.— Dokumenti 1, ROS, Osijek, 1978., 99-102; N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ. Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji.— IHAD 9, Zagreb, 1984., 64, 82. ; N. TASIĆ. Jugoslovensko Podunavlje od Indoevropske seobe do prodora Skita.— Novi Sad; Beograd, 1983., 10
  29. K. VINSKI-GASPARINI. Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj.— Zadar, 1973., 178. ;IBID. 501-502.;N. TASIĆ. Jugoslovensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita.— Novi Sad ; Beograd, 1983., 114, 116, 119-120. ;J. ŠIMIĆ. Dalj-Livadice, brončanodobno naselje, istraživanje 1979. godine.— OZ, 1987., 18-19, 7-35. ; IBID. Dalj—Studenac, nalaz paljevinog groba.— Obavijesti HAD, 1, Zagreb, 1988., 17. ;IBID. Brončanodobna antropomorfná plastika u sjeveroistočnoj Slavoniji i Baranji.— OZ 1989, 20, 11-14, T. 1, T. 2, T. 3, 1. N. MAJNARIĆ - PANDŽIĆ, o.c., 82
  30. M. BULAT. Dajška planina.— GSM 28, Vukovar, 1975., 19. ; K. VINSKI-GASPARINI. Srednje brončano doba savskodravskog međurječja i bosanske Posavine.— PJJ 4, Sarajevo, 1983., 497. ; K. MINICHREITER. Prilozi daljnjem proučavanju brončanog doba u Slavoniji i Baranji.— Zbornik radova IV. znanstvenog sabora Slavonije i Baranje sv. 1, Osijek, 1984., 78-79.
  31. K. VINSKI-GASPARINI. Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj.— Zadar, 1973., 29-32.; - IBID. Srednje brončano doba savsko-dravskog međurječja i bosanske Posavine.— PJJ 4, Sarajevo, 1983, 500-503, 536-538. ; N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ. o.c., 82.; N. TASIĆ. Jugoslovensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita.— Novi Sad, Beograd, 1983., 78-79, 82. ; B. HÄNSEL. Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken 1-2. BAM, 7-8, Bonn; 1986, 81, 262, T. 14, 30-37.
  32. J. ŠIMIĆ. Terenska istraživanja Arheološkog odjela Muzeja Slavonije Osijek tijekom godine 1982. i 1983.— Obavijesti HAD-a br. 3, Zagreb, 1983., 31 ; IBID. Brončanodobna antropomorfná plastika u sjeveroistočnoj Slavoniji i Baranji.— OZ 1989., 20, 14-16, T. 3, 2; T. 4; T.5, 1-2; T. 6, 1.

KRATICE NAVEDENE LITERATURE

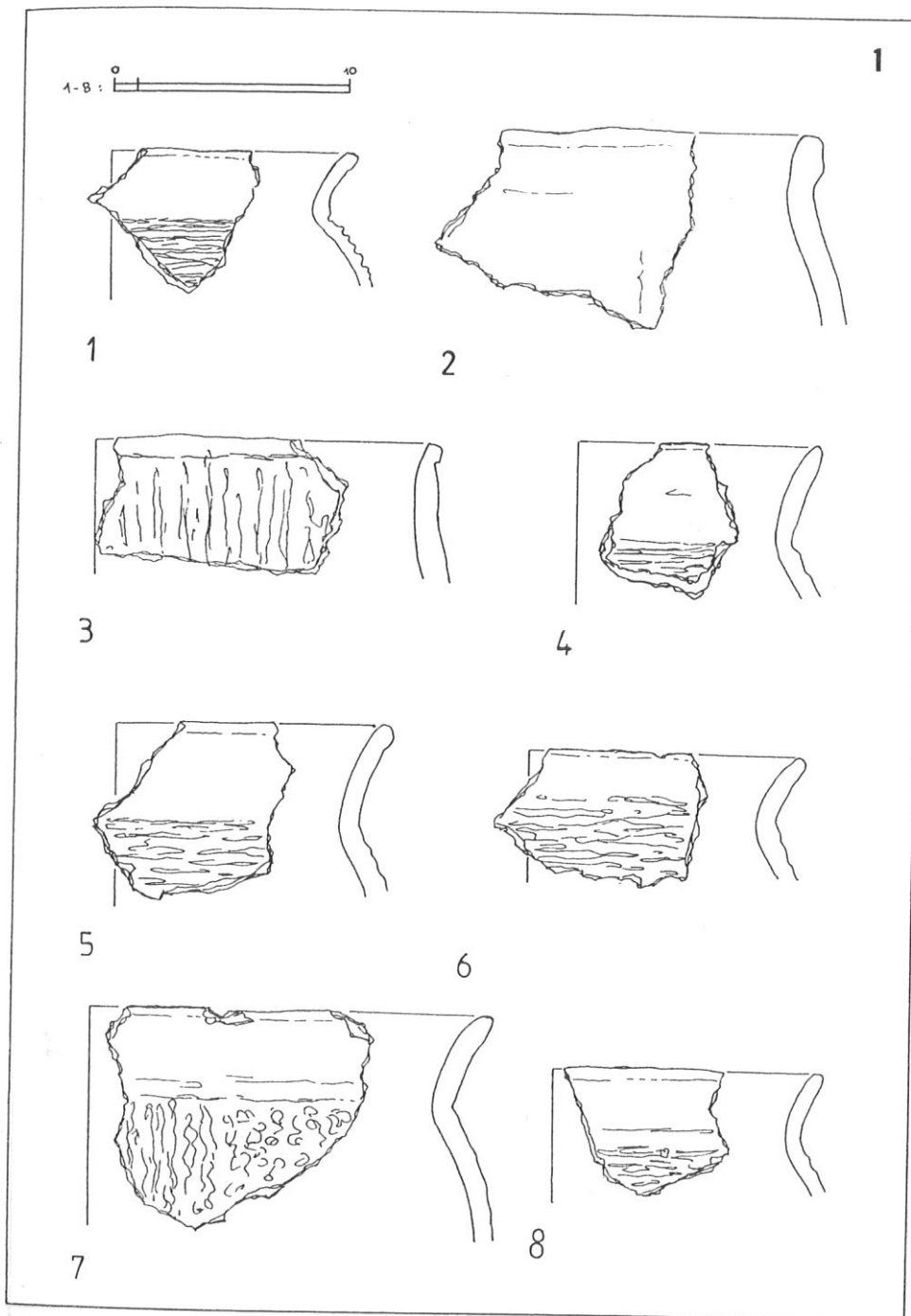
Actes I-III	Actes du VIIIe Congres international des sciences préhistoriques et protohistoriques I-III, Beograd 1971, 1972, 1973.
AI	Archaeologia Iugoslavica, Beograd
AJPME	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
Alba Regia	Az István Király Múzeum Közleményei, Székesfehérvár (Alba Regia)
AP	Arheološki pregled Saveza arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, Ljubljana,
BAM	Beiträge zur ur und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer-Kultur-Raumes, Bonn
Disertationes	Disertationes et Monographiae, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd
Germania RGK	Germania, Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a/M, Berlin
GSM	Glasnik slavonskih muzeja, Vukovar
IHAD 9	Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb 1984.
MA	Monographiae archeologicae, Zagreb
MAG	Mitteilungen der Anthropologischen Gessellschaft, Wien
MPK	Mitteilungen der Prähistorischen Kommission, Wien
OA	Opuscula archaeologica, Zagreb
OZ	Osječki zbornik, Osijek
PJZ 4	Praistorija jugoslavenskih zemalja, Bronzano doba, Sarajevo 1983.
VHAD	Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb

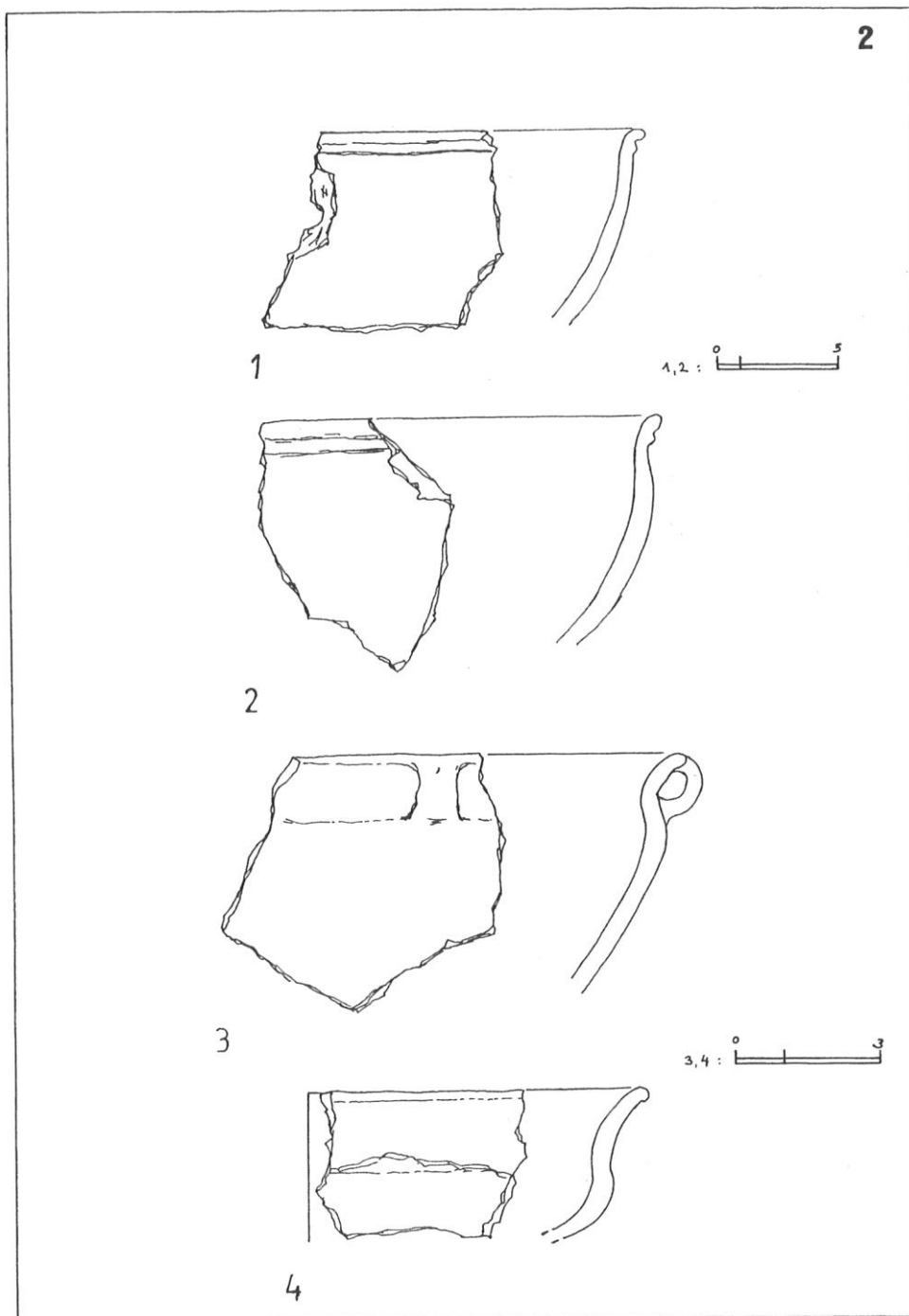
U Osijeku , 11. svibnja 1985.

Prilog 2
 "GRADAC" - SARVAŠ, situacijski plan

S qii T. 1

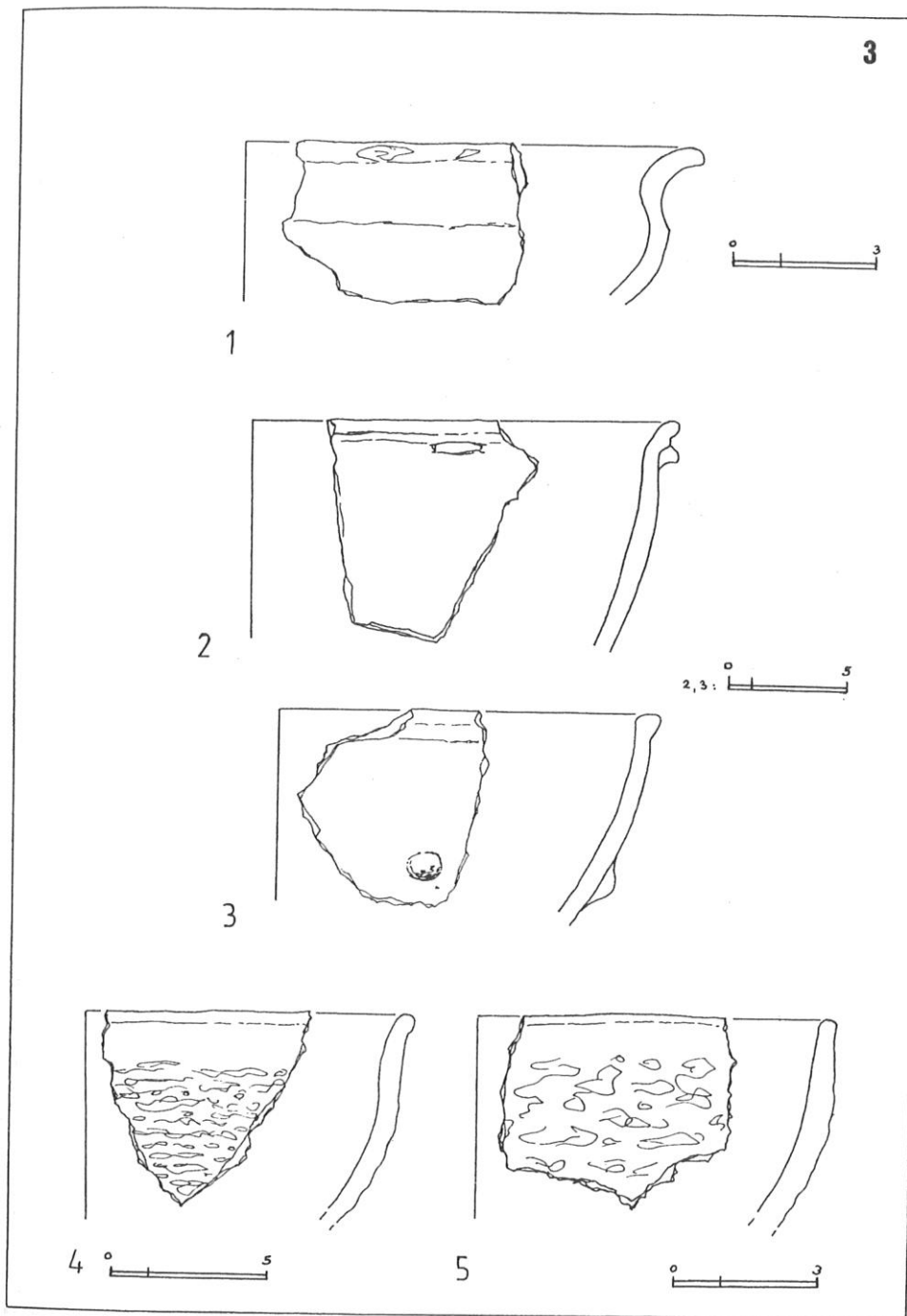
1 — 8 Gruba keramika - lonci

T. 2

Zdjele: 1 — 2 tip 1, 3 — 4 tip 2

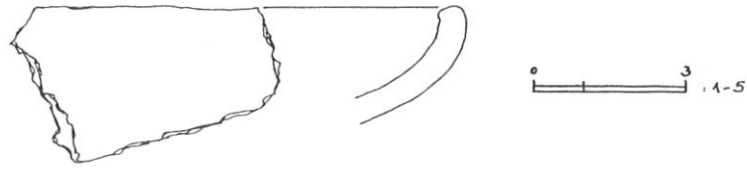

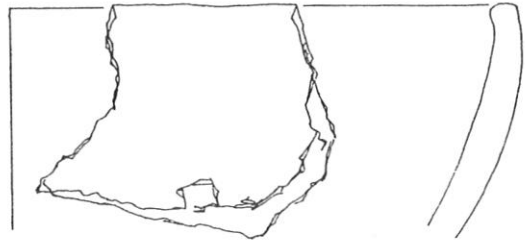
6 tip T. 3

Zdjele: 1 tip 2, 2 — 3 tip 3, 4 tip 4a, 5 tip 4b

4

1

2

3

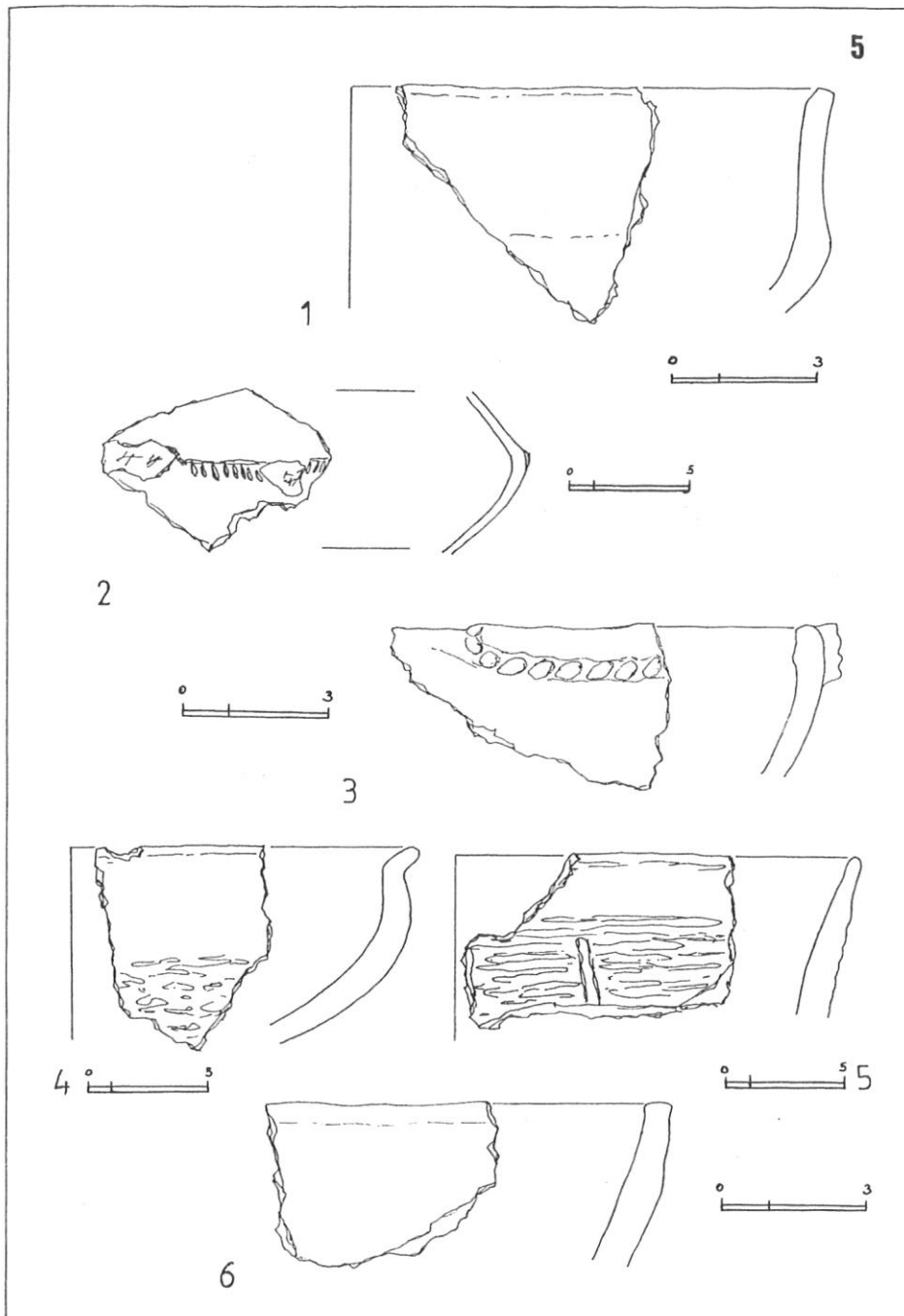
4

5

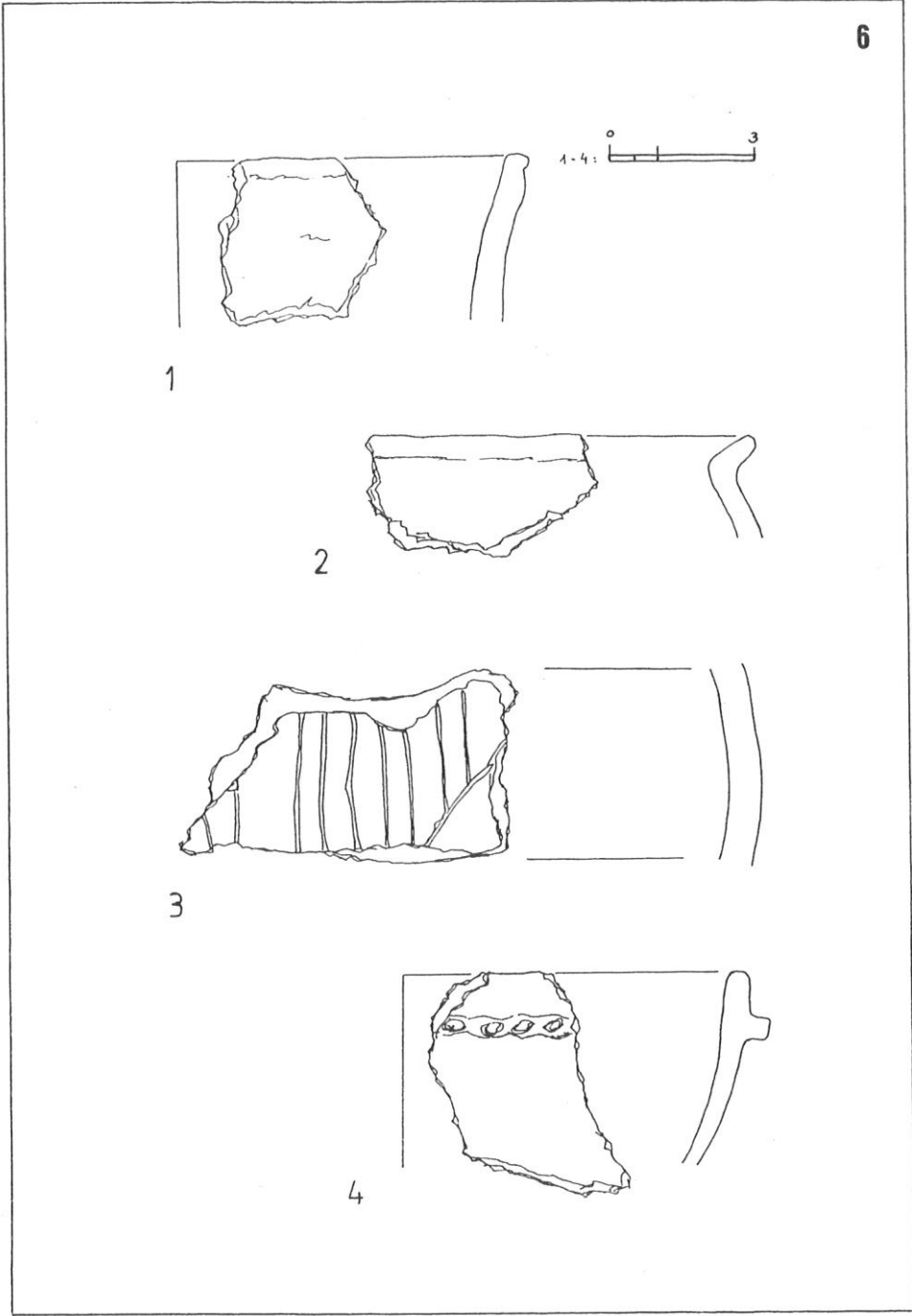
T. 4

Zdjele: 1 — 3 tip 5a, 4 tip 5b, 5 tip 6

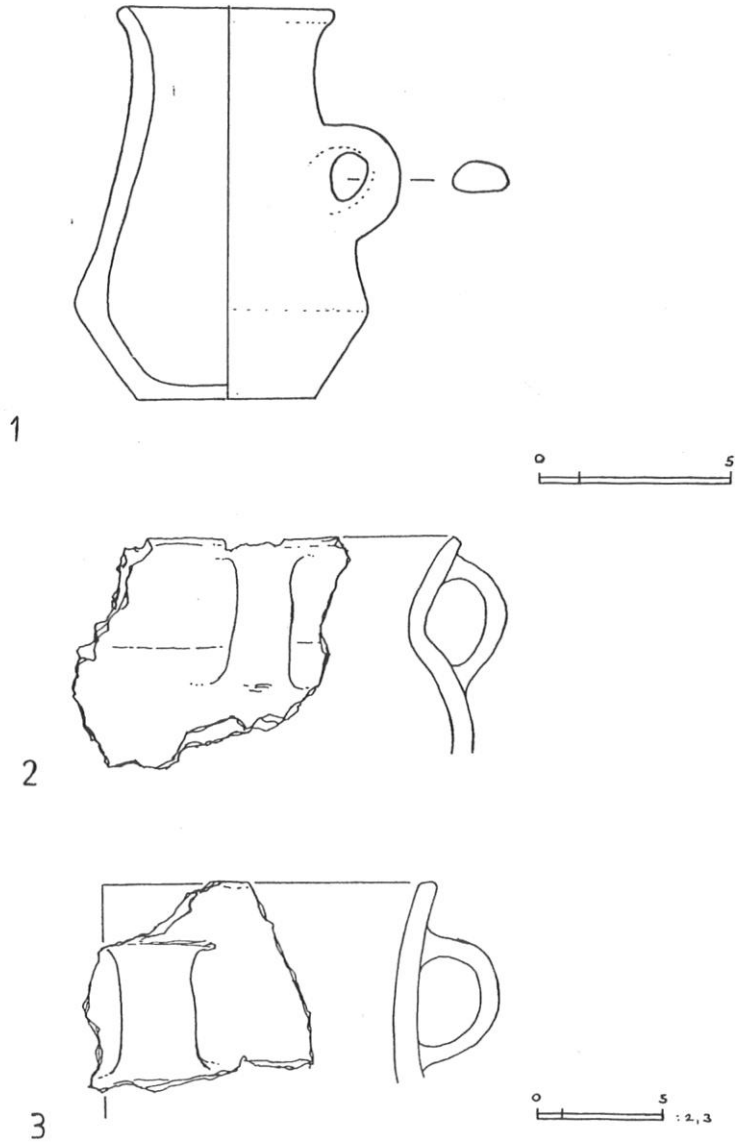
T. 5

Zdjele: 1 tip 7, 2 tip 8, 3 tip 9
 Grube zdjele: 4 tip 1, 5 tip 2, 6 tip 3a

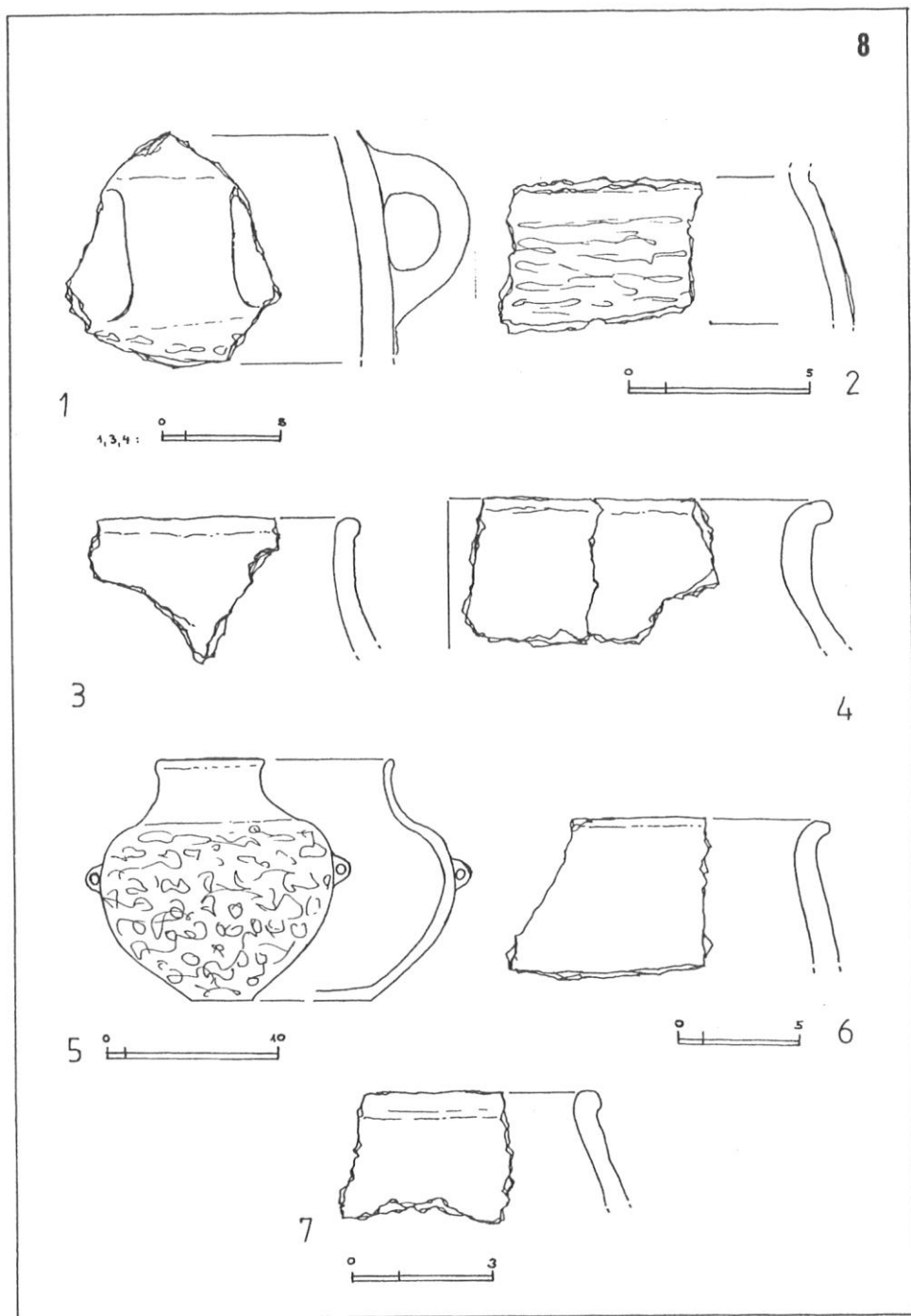
T. 6

Grube zdjele: 1 tip 3b, 2 tip 4, 3 tip 5, 4 tip 6

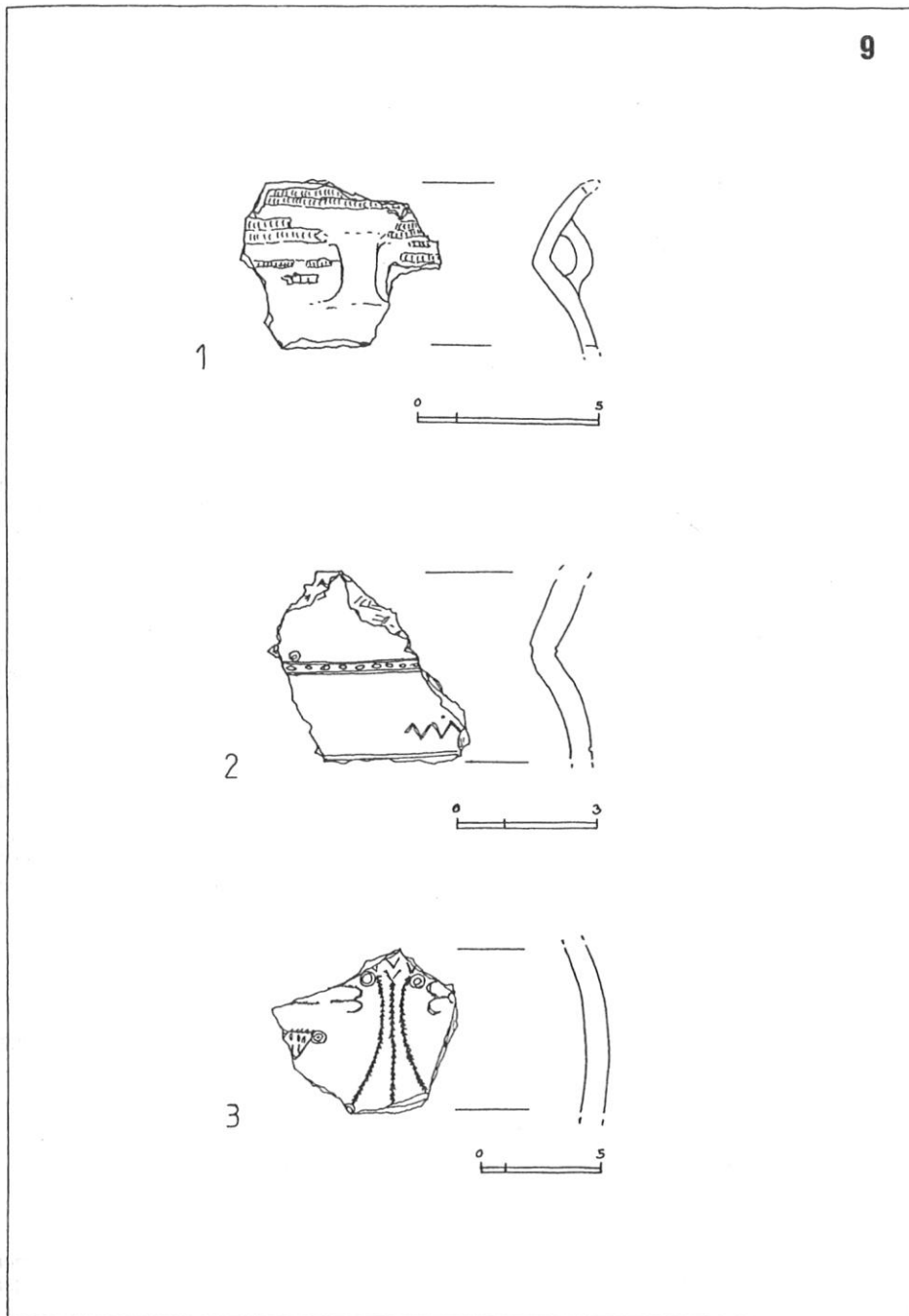
T. 7

1 — 3 vrčevi (1 - nadrevskog tipa)

T. 8

1 — 5 amfore, 6 — 7 lončiči

T. 9

Srednje brončano doba: 1 — 3 panonska inkrustirana keramika
(1 — Schmidtovo iskopavanje; 2 — 3 površinski nalazi)

RANOBRONČANODOBNO NASELJE
NA LOKALITETU "GRADAC" U SARVAŠU,
S NAROČITIM OBZIROM NA ANALIZU
KERAMIČKOG MATERIJALA

Višeslojni lokalitet Gradac u Sarvašu, mjestu desetak kilometara istočno od Osijeka, otkriven je krajem 19. stoljeća i jedan je od najznačajnijih prapovijesnih nalazišta u nas.

Mnogobrojni slučajni nalazi dospijevali su u muzeje u Beču, Berlinu, Zagrebu i Osijeku. Prvi puta istraživan je već ubrzo nakon otkrića,³ a o njemu su pisali brojni autori.^{1,2}

Prvo veće iskopavanje poduzeo je R. R. Schmidt, 1942/43. godine,⁵ no zahvaljujući okolnostima krajem rata, veći dio dokumentacijskog materijala je stradao, a nalazi su dospjeli u Zagreb i Osijek.^{6,7}

Sarvaškim materijalom, uglavnom onim yučedolske kulture, koristili su se mnogi stručnjaci,⁸⁻¹² iako je do sada prilično malo objavljeno Muzej Slavonije u Osijeku istraživao je na Gracu u Sarvašu 1985. i 1986. godine.^{14,22}

Brončanodobni horizont na Gracu započinje ranim brončanim dobom (vinkovačka kultura). Srednje brončano doba za sada nedostaje, iako postoji nekoliko ulomaka panonske inkrustirane keramike. Ova činjenica je prilično neobična, s obzirom na postojanje velikih srednjobrončanodobnih naselja u blizini (Bijelo Brdo, Aljmaš, Erdut, Dalj, Klisa, Osijek)²⁸⁻³³ Horizont kasnoga brončanog doba ispunjava mlađa belegiška grupa.

Što se tiče ranoga brončanog doba, može se reći da se uklapa u kulturni kompleks Vinkovci-Somogyvár,¹⁸ a sudeći prema pojedinim keramičkim oblicima, donekle se približava Somogyvár kulturi. To se naročito odnosi na neke oblike zdjela.^{25,26} Javljuju se i neki oblici koje nalazimo i u starijoj Nagyrév kulturi. Takav je npr. jedan, za vinkovačku kulturu atipičan vrčić.^{23,24} Što se tiče keramičkih oblika, u kategoriji fine keramike najbrojnije su zdjele, sa devet tipova i dva podtipa, zatim amfore, vrčevi i manji lončići. Grubu keramiku čine pretežno lonci, te grubi primjerci ostalih oblika posuda: zdjela (šest tipova i jedan podtip), amfora i vrčeva.

Kako nemamo relevantnih stratigrafskih pokazatelja, moramo se, kada govorimo o kronološkom određenju vinkovačkih nalaza, pouzdati u tipologiju keramike, koja općenito pokazuje prevagu mlađih oblika^{15,16,27} i njezinu povezanost sa spomenutim kulturama mađarskog područja, koje su u cjelini mlađe od rane vinkovačke kulture.

Na temelju toga zaključujemo, da ranobrončanodobno naselje u Sarvašu pripada mlađem vinkovačkom horizontu. To ne isključuje mogućnost postojanja i starijeg naselja, s obzirom na horizontalnu stratigrafiju lokaliteta i činjenicu, da su i do sada istraživana vinkovačka naselja težila više horizontalnom nego vertikalnom uslojavanju.

DIE FRÜHBRONZEZEITLICHE SIEDLUNG
AN DER LOKALITÄT "GRADAC" IN SARVAŠ
MIT BESONDEREM HINBLICK AUF DIE ANALYSE
DES KERAMISCHEN MATERIALS

Die mehrschichtige Lokalität Gradac in Sarvaš, einem etwa 10 km östlich von Osijek gelegenen Ort, wurde Ende des 19. Jhs. entdeckt und ist eine der bedeutendsten vorgeschichtlichen Fundstätten bei uns.

Zahlreiche zufällige Funde kamen in den Besitz der Museen in Wien, Berlin, Zagreb und Osijek. Zum ersten Mal wurde diese Fundstätte gleich nach ihrer Entdeckung untersucht³ und sie war Gegenstand zahlreicher Abhandlungen vieler Verfasser.^{1,2}

Die erste umfangreiche Ausgrabung wurde 1942/43 von R. R. Schmidt unternommen,⁵ jedoch infolge der Verhältnisse zu Kriegsende wurde der größte Teil der Unterlagen vernichtet, während die Funde nach Zagreb und Osijek geliefert wurden.^{6,7}

Des Materials aus Sarvaš, vorwiegend der Vučedol Kultur angehörend, bedienten sich viele Fachleute,⁸⁻¹² obwohl bis jetzt davon relativ wenig veröffentlicht wurde.

Untersuchungen auf der Lokalität Gradac wurden vom Museum Slawoniens Osijek 1985 und 1986 vorgenommen.^{14,22}

Der bronzezeitliche Horizont auf der Lokalität Gradac beginnt mit der frühen Bronzezeit (Vinkovci-Kultur). Die Mittelbronzezeit ist gegenwärtig nicht vorhanden, obwohl einige Bruchstücke der pannonischen inkrustierten Keramik gefunden worden sind. Diese Tatsache ist ziemlich erstaunlich, da in der Nähe große mittelbronzezeitliche Siedlungen (Bijelo Brdo, Aljmaš, Erdut, Dalj, Klisa, Osijek)²⁸⁻³² vorhanden sind. Der spätbronzezeitliche Horizont ist durch die jüngere Belegiš-Gruppe belegt.

Für die frühe Bronzezeit kann gesagt werden, daß sie in den Kulturkomplex Vinkovci-Somogyvár¹⁸ hineinpaßt und sich auf Grund einiger Keramikformen der Somogyvár-Kultur annähert. Vor allem betrifft diese einige Schüsselformen.^{25,26} Es kommen auch einige Formen vor, welche in der älteren Nagyrév-Kultur zu finden sind. Das ist z.B. der Fall mit einem für die Vinkovci-Kultur untypischen Krügchen.^{23,24}

Bezüglich der Keramikformen sind in der Kategorie Feinkeramik am meisten Schüsseln mit neuen Typen und zwei Subtypen vertreten, dann Amphoren, Krüge und kleinere Töpfe. Die Grobkeramik bilden vorwiegend Töpfe und grobbearbeitete Exemplare anderer Gefäßformen: Schüsseln (sechs Typen und ein Subtyp), Amphoren und Krüge.

Da uns relevante stratigraphische Indikatoren fehlen, müssen wir uns, wenn es sich um die chronologische Bestimmung der Vinkovci-Kultur handelt, auf die Typologie der Keramik verlassen, die im allgemeinen das Übergewicht der jüngeren Formen aufweist,^{15,16,27} sowie auf deren Verwandtschaft mit den erwähnten Kulturen aus dem ungarischen Raum, die generell jünger sind als die frühe Vinkovci-Kultur.

Daraus läßt sich schließen, daß die frühbronzezeitliche Siedlung in Sarvaš dem jüngeren Vinkovci-Horizont angehört. Dadurch ist das Vorhandensein einer noch älteren Siedlung nicht ausgeschlossen, denn die Stratigraphie der Lokalität sowie die Tatsache, daß auch die bisher untersuchten Vinkovci-Siedlungen mehr einer horizontalen als vertikalen Einschichtung hinneigen, lassen diese Vermutung zu.